

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:4 • 2013

Nationalstans eftermiddag

HENRIK MEINANDER* *Helsingfors universitet*

Våren 2013 fullbordades Norstedts åttabandsverk *Sveriges historia* med Kjell Östbergs och Jenny Anderssons volym om åren 1965–2012 (*Sveriges historia: 1965–2012*, Stockholm: Norstedts förlag 2013). Som samlingsverkets huvudredaktör Dick Harrison konstaterar i en kort presentationsvideon på förlagets hemsida var det verkligen på tiden att denna storsatsning blev av. Föregående vetenskapligt förankrade samlingsverk över den nationella historien (Sten Carlsson & Jerker Rosén) för en bredare publik utkom nämligen redan för drygt 50 år sedan. De aktade professorerna sammanfattade åren efter 1718 i ett enda band och avtecknade efterkrigstiden i några korta kapitel.

I Norstedts nya tappning av i princip samma berättelse är den kronologiska tyngdpunkten något annorlunda. Fyra av åtta band omfattar visserligen tiden före 1721, vilket är grovt taget samma proportion som i Carlsson & Rosén, men i Norstedts version har det senaste halvseklet fått sin egen volym, vilket säger något väsentligt om inställningen till samtidshistorien. Det råder ingen tvekan om det stora behovet av en populär men samtidigt akademiskt vederhäftig skildring av Sverige efter 1965 i både hemlandet och det övriga Norden. Aldrig har det svenska samhället omvandlats så snabbt som under denna period. Aldrig har det producerats så mycket dokumenterade analyser om vårt nära förflutna som i dag. Och framför allt har det aldrig varit lättare än i dag för var och en att googla fram lösryckta uppgifter om det förflutna.

Forskarduon Östberg & Andersson påpekar i sin introduktion att det finns flera tolkningar av Sveriges samtidshistoria. Trots diverse kritiska

* Professor i historia

invändningar och reservationer har många historiker tenderat att se Sveriges utveckling i det efterkrigstida Europa som något alldeles särskilt, som en internationell förebild för den moderna välfärdsstaten. Motbilden har varit ett ifrågasättande av både existensen och funktionsdugligheten av denna modell, men som författarna framhäver rymts det mellan dessa motpoler därtill ett antal andra tolkningar. Uppdraget med denna recension är framför allt att bedöma vilken av dessa olika synsätt som mest har präglat deras tolkning av Sverige efter 1965.

Kjell Östberg ansvarar för de flesta kronologiska kapitlen och kan betecknas som den som i första hand har strukturerat boken. Jenny Andersson är medförfattare till verkets inledning och första huvudkapitel, i vilken hela epokens ekonomiska och socialhistoriska utveckling avtecknas, samt avslutningen. Därtill uppges hon ha författat skildringarna av 1990-talet, men det framgår inte ur innehållsförteckningen vilka avsnitt detta specifikt gäller. I de övriga fem huvudkapitlen skildras landets utveckling enligt en tämligen vedertagen kronologi: välfärdssamhällets snabba expansion fram till 1970-talet, den därpå följande stagnationen, 1980-talets omställningar, 1990-talets abrupta förändringar och slutligen det nya millenniets utveckling i ett nötskal. Varje huvudkapitel inbegriper även kortare specialartiklar skrivna av experter på området, som ofta utmärkt kompletterar innehållet i brödtexten. I likhet med samlingsverkets tidigare band har bildredaktören lyckats alldeles utmärkt i sitt värv. Svensk fotojournalistik är fenomenal och kommer här till sin fulla rätt.

Dispositionen fungerar i huvudsak hyfsat. Man frågar sig dock hur väl det första huvudkapitlets analys av hela epokens ekonomi och socialhistoria fungerar för en mindre kunnig läsekrets, som inte sedan tidigare känner till epokens inrikespolitiska piruetter och Sveriges relationer till omvärlden. En mer traditionell, men garanterat också mer kommunikativ lösning hade varit att varva längre händelsehistoriska kapitel med sammanhängande avsnitt av strukturhistorisk art. En annan övergripande svaghet i verkets uppläggning är att dess tämligen få kulturhistoriska avsnitt är åtminstone till synes osystematiskt infällda mellan de politiska analyserna. Även kontaktytorna med omvärlden får en onödigt undanskymd roll i berättelsen, vilket rimmar dåligt med Sveriges humanitära generositet och kulturella lyskraft under det senaste halvsekle.

Men så är det ju: författandet av översiktsverk är en minst lika krä-

vande syssla som att skriva vetenskapliga avhandlingar och andra former av mer djuplodande specialstudier. Varje historiker som har antagit denna utmaning vet att resultatet ofrånkomligen är färgat av dennas tidigare produktion, egna särintressen och samhällssyn. Författaren av samlingsverkets 1700-talsband kritiserades för att ha gett för stort utrymme åt sin egen specialitet, epokens kulturhistoria. På motsvarande sätt är det uppenbart att Kjell Östberg är mest djuplodande när han får skriva om svensk inrikespolitik före maktskiftet 1976, med dess socialdemokratiska profiler och världsförbättrande studentradikaler i centrum. Tage Erlanders och Olof Palmes pregnanta formuleringar lyfts fram flera gånger; Carl Bildts och Fredrik Reinfeldts ofta lika spänstiga ordkonst förbigås däremot med tystnad. Ibland återspeglar sig detta perspektiv till och med på mellanrubrikerna. Kapitlet "Återkomsten" handlar följaktligen om socialdemokraternas valseger 1982.

Författarnas språkbruk är vanligtvis rättframt och tydligt. Dessutom bemödar sig de sig ofta med att sammanfatta längre analyser med konkreta och träffande beskrivningar, exempelvis om miljonprogrammet: "Husen och lägenheterna blev enhetliga serier av betongväggar, balkonger av korrugerad plåt, köksskåp som inte längre var platsbyggda av snickare utan färdiga komponenter i masonit, och ytterdörrar med brevvinkast märkta med vita plastbokstäver." Analysen av Carl XVI Gustafs svårigheter att leva upp till sin roll som levande galjonsfigur för hela riket utmynnar däremot i en så hövlig formulering, att läsaren misstänker att verkets monarkistiskt sinnade huvudredaktör har hållit i pennan: "En omdiskuterad bok som hävdade att kungen omgivit sig av vänner och deltagit i sammankomster som inte alltid avspeglat samhällets syn på relationerna mellan könen eller i vilka miljöer en samlande symbol för nationen bör uppträda bidrog till debatten."

Vilka tematiska betoningar står då författarduon mer specifikt för i övrigt? I en av bokens bästa avsnitt belyser Östberg den socialdemokratiska hegemonins söndervittring under första hälften av 1970-talet. Han fångar skickligt de positiva vibrationer som Centerpartiet och dess ordförande Torbjörn Fälldin fick till stånd inför maktskiftet 1976. Samtidigt påminner han om att det borgerliga blockets valseger ingalunda bör uppfattas som en protest mot den stora reformvåg som under 1970-talet höjde statsbudgetens andel av BNP från 26 till 38 procent. Viljan att bygga ut välfärdssamhället var till den grad blocköverskridande att det

fanns ett tydligt intresse för de omdiskuterade löntagarfonderna även inom Folkpartiet. Östberg beskriver hur socialdemokraterna snabbt efter sin återerövring av Rosenbad 1982 lade fram en proposition om löntagarfonderna som inte hade mycket kvar av LO:s ursprungliga idé. Han drar också en tankeväckande slutsats: reformförslaget hade varit ett sätt att fördämma LO:s politiska radikalism och kunde varsamt fösas åt sidan när vänstervågen hade ebbat ut.

Östbergs stora Palmebiografi¹ är uttömmande i sin analys av hur denne milt sagt otypiske socialdemokrat både formade och formades av svensk inrikespolitik i flera decennier. Men eftersom alla inte har läst biografen hade det varit motiverat med en tydligare karakterisering av Palmes långtidseffekt även i detta sammanhang. Hans vassa profil skymtade ständigt i bakgrunden under den borgerliga epoken 1976–1982 och kastade som bekant även en lång skugga över landets politiska offentlighet en god bit in på 2000-talet. Detta är ju något av en banal truism för dem som själva har upplevt Palme-epoken. För efter- och omvärlden är det dock inte lika lätt att läsa mellan raderna när det gäller att förstå varför till exempel Sveriges relationer till NATO eller Carl Bildts person fortsatt väcker så starka känslor. I bägge fallen torde nyckeln till förklaringen vara det mångbottnade och vanligtvis outtalade arvet efter Palme, som enligt Åsa Linderborg har varit komplicerat även för socialdemokraterna.²

Jenny Anderssons röst är på förekommen anledning svårare att urskilja i denna duettsång. Ändå är det tydligt att hon är mest engagerad då hon berör avvecklingen av traditionella industrigrenar, den tredje industriella revolutionen, klassamhället och bostads- samt invandrarfrågan. Analysen av det svenska näringslivets kraftiga omstruktureringar sedan slutet av 1970-talet är skickligt komprimerad och viktig också av den anledningen att den förklarar varför Sverige klarat sig så mycket bättre än många andra västeuropeiska industriländer under de senaste tre decennierna. Efter diverse försök på 1970-talet att förhindra det oundvikliga, tvekade varken storindustrin eller statsmakten att avyttra hela industrigrenar i hemlandet när produktionskostnaderna blivit för höga.

1. Kjell Östberg, *I takt med tiden: Olof Palme 1927–1969* (Stockholm 2008); dens., *När vinden vände: Olof Palme 1969–1986* (Stockholm 2009).

2. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs* (Stockholm 2001) s. 108–113.

Samtidigt blev outsourcingen ett ytterst effektivt sätt att stärka positionerna på den globala marknaden. Skolexemplet på detta är IKEA, som med rätta behandlas i en specialartikel skriven av Sara Kristofersson.

Dessa stora omställningar i ekonomin omformade också i grunden det svenska klassamhället. Men som Andersson betonar, betydde de traditionella industriyrkenas minskning och tjänstesektorns motsvarande expansion ingalunda automatiskt en markant ökning av medelklassens relativa andel av befolkningen. En stor andel av de anställda inom tjänstesektorn är statliga eller kommunala arbetstagare, vars genomsnittliga lön är lägre än inom industrin och dessutom domineras av kvinnor. Andersson räknar därför även dem till arbetarklassen och kommer på så sätt fram till dess relativa andel av hela befolkningen sjönk mellan 1970 och början av 2000-talet endast från 64 till 55 procent.

Iakttagelsen stämmer i många avseenden överens med utvecklingen på andra håll i Europa. Hartmut Kaelble påvisar i sin nyligen publicerade *A social history of Europe 1945–2000* att det från och med 1970-talet skedde en tydlig stagnation i löneutvecklingen och statusen av yrkeskategorier som tidigare hade uppfattats som medelklassyrken. Han går dock inte riktigt lika långt som Andersson, som härav drar slutsatsen att de integrerades med den äldre arbetsskassen. Snarast handlade det om att många av de två samhällsklassernas sociala distinktioner – social nätverk, konsumtion, smak – har suddats ut eller i vart fall blivit mer försynta.³ Detta har också skett i Sverige, men även om Jenny Andersson har ett uppenbart sinne för sociala nyanser vågar hon sig sällan in på hur dessa subtila klassmarkörer har både fortlevt och förändrats i svenskt vardagsliv sedan 1965. En av den svenska modellens egenheter är ju att kamoufleringen av klassamhället har varit så effektiv att oinitierade betraktare inte nödvändigtvis inser att landet fortfarande har välmående medel- och överklasskulturer.

Mediernas utveckling beskrivs av författarduon i en specialartikel ur vilken det framgår hur starkt televisionen omformade den svenska offentligheten och nationella kulturen på 1960- och 1970-talen. Att detta bidrog till att just decennierna närmast efter 1965 blev den svenska nationalstatens guldår blir dock osagt, vilket kanske sammanhänger med att verkets kulturhistoriska avsnitt inte är samlade till större tematiska

3. Hartmut Kaelble, *A social history of Europe 1945–2000* (New York 2011) s. 132f.

helheter. Detta var ju det paradoxala med kalla krigets kulturhistoria: samtidigt som de västeuropeiska tv-kanalerna öppnade helt nya perspektiv på internationella händelser stärkte de också effektivt statsmakternas grepp om offentligheten. De statliga radio- och tv-monopolen fungerade nämligen som en garant för att dramatiska rapporter från utlandet alltid varvades med tryggt inhemska notiser i kvällsnyheterna på ett strikt normerat skriftspråk. Som Tony Judt har framhållit gjorde televisionen dessutom den nationella politiken och enhetskulturen till en gemensam upplevelse på ett helt annat sätt än de livlösa tidnings-spalterna eller ansiktslösa radiotalen.⁴

I Östbergs utrikes- och säkerhetspolitiska analyser hade det ställvis varit bra med tydligare ställningstaganden och vidare utblickar. Sveriges neutralitetspolitik har under de senaste decennierna varit föremål för ett antal kritiska studier och inrikespolitiska utfall i vilka man har pekat på diskrepansen mellan den offentliga retoriken och den i realiteten drivna politiken. Det mest uppenbara exempel är förstås statsledningens hemliga kontakter med NATO, eller rättare sagt dess bärande kraft, Förenta staterna, som man numera vet utmynnade i att Sverige synkroniserade sitt försvar med NATO. Samtidigt svor alla politiker i offentligheten i den svenska neutralitetens namn. Östberg noterar detta dubbelspel men drar ändå slutsatsen att det inte stred mot Sveriges långsiktiga strävan att hålla sig utanför ett eventuellt stormaktskrig. Hur han kommer fram till denna slutsats är svårt förstå. Hade en öppen stormaktskonflikt utbrutit skulle båda supermakterna självklart snabbt ha försökt flytta fram sina positioner. Tack vare Stig Wennerström och hans gelikar var Moskva dessutom välinformerat om vad som pågick mellan Stockholm och Washington DC – vilket helt uppenbart passade bra också för den svenska statsledningen, så länge det inte rubbade hemopinionens trygga förlitan på den eviga neutraliteten.

Här kunde Östberg ha tagit bladet från munnen och konstaterat att dubbelspelet inte enbart var ett slugt utan också ett ansvarsfullt sätt att axla ansvar för landets säkerhet. I stormaktsspelet visste som sagt alla berörda parter att Sverige var lierat med NATO. Syftet med hela neutralitetsretoriken var ju att hålla vid liv den inrikespolitiska konsensus som gjort det möjligt för Sverige att balansera sig oskadd genom de två

4. Tony Judt, *Postwar: a history of Europe since 1945* (London 2005) s. 345f.

världskrigen och därefter bygga upp en av Europas dugligaste värnplikt-arméer och starkaste luftstridskrafter. Hade NATO-kopplingen erkänts skulle det ha rubbat föreställningen om att det svenska folkhemmets ytterväggar var lika tjocka åt alla håll, och då hade både kommunisterna och Moderaterna fått till stånd ett ordentligt familjegräl. Att säkerhetspolitiken inte underställdes demokratisk bevakning var således en uppoffring som var värd att göra.

På motsvarande sätt hade det ha varit uppfriskande med en något mer genomskådande analys av de svenska regeringarnas skickliga kryssningar genom den stora turbulensen i Europa 1989–1995. Sveriges Baltikumpolitik under dessa år är en spännande historia som också reellt påverkade dess östra grannländer. Krister Wahlbäck berör den i sitt sista stora verk om Sveriges Finlandspolitik men på ett så diplomatiskt sätt att Sveriges nationella intressen i saken inte alls granskades kritiskt.⁵ Regeringen Bildt stödde på ett betydande sätt balternas väg till självständighet, men insatsen måste rimligen ha drivits av den korrekta insikten att deras frigörelse samtidigt skulle förbättra Sveriges geopolitiska läge.

EU-medlemskapets förhistoria och folkomröstningen om den europeiska valutaunionen 2003 hade också kunnat granskas i större kontexter. Över huvud taget är de nordiska utblickarna märkligt få och korthugna. Det i sig intressanta och välskrivna kapitlet om Vietnamfrågan sträcker sig över fyra sidor; därefter sammanfattas hela epokens Norden-relationer på drygt en halv sida, trots att den svenska modellen i internationella sammanhang, inte utan fog, uppfattas som en variant av en nordisk lösning. Avsaknaden av nordiska komparationer gör det hur som helst svårt för genomsnittsläsaren att bedöma i vilken utsträckning den svenska modellen i realiteten var särskild och enastående.

Det har med andra ord varit en verklig utmaning att i början av 2010-talet sammanfatta det nära förflutna ur nationell synvinkel. De flesta europeiska översiktsverk av denna typ vidtar från första eller andra världskriget slut och avslutas med en tämligen tunn beskrivning av tiden efter millenniumskiftet, vilket gör att narrationens nationella ramar ännu fungerar rimligt bra. Författarduon till det avslutande bandet av Norstedts *Sveriges historia* har däremot tvingats inleda sin berättelse just då nationalstaten gick på högvarv och avsluta den när avvecklingen av

5. Krister Wahlbäck, *Jättens andedräkt: Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009* (Stockholm 2011) s. 368–380.

densamma redan avancerat så långt att berättelsens nationella ramverk i många avseenden har börjat upplösas. Trots mina ställvis kritiska kommentarer tycker jag således att slutresultatet är tillfredsställande. Det är rimligt att den socialdemokratiska hegemonins sista årtionden och den nationella välfärdsmodellen får en så stor roll i deras berättelse. Och det är mänskligt att forskarduons relativt samstämmiga samhällssyn präglar verkets tolkningar och tyngdpunkter.

Framtiden är oviss också inom historieforskningen. Vem vet när och i vilken form följande storverk om Sveriges historia utkommer. En sak förefaller ändå ganska klar: med tiden kommer andra hälften av 1900-talet att uppfattas som en ovanligt nationell och statscentrerad epok i Sveriges historia. Och då kommer många att ty sig till Östbergs och Anderssons översiktsverk redan därför att det ofta, även ofrivilligt, präglas av ett nostalgiskt synsätt på den svenska modellen som inte så litet påminner om den bild som svenska 1800-talshistoriker gav av stormaktstiden. Deras tolkningar mister förr eller senare sin vetenskapliga och samhällsrelevans. Men verket i sig har goda chanser att utvecklas till ett historiografiskt monument av rang.